

SEKSUEEL GEDRAG VAN KINDEREN: EEN KWANTITATIEF ONDERZOEK ONDER MOEDERS^o

Peggy T. Cohen-Kettenis¹ en Theo Sandfort²

Via een schriftelijke enquête in het tijdschrift "Ouders van Nu" zijn gegevens over diverse aspecten van kinderseksualiteit verzameld. Het betreft observaties van 648 moeders van het gedrag van hun oudste kind. Deze kinderen variëren in leeftijd van 0 tot 12 jaar. Seksueel gedrag blijkt als samenhangend construct goed meetbaar. Kinderen verschillen in de mate waarin zij seksueel gedrag vertonen. Daarnaast worden niet alle gedragingen in gelijke mate gerapporteerd. 'Volwassen' aandoend seksueel gedrag is zeldzaam, maar niet geheel afwezig in deze leeftijdsgroep.

Er werden significante, maar lage verbanden gevonden tussen kenmerken van de moeders en het geobserveerde gedrag van de kinderen: moeders die een meer open lichamelijke omgang met het kind hebben en moeders die meer positieve opvattingen hebben over seksualiteit rapporteren meer seksueel gedrag.

De begrippen kindertijd en seksualiteit zijn, historisch gezien, beide van betrekkelijk recente datum (Jackson, 1990). Pas toen de plaats waar men werkte en de plaats waar men woonde gescheiden werden en kinderen daardoor niet meer als vanzelfsprekend aan het arbeidsproces deelnamen ontstond de gedachte dat zij wezens waren, die tot een andere categorie behoorden dan volwassenen. Daarvoor werden zij als miniatuur volwassenen beschouwd, zij het volwassenen die waarschijnlijk nog weinig interesse hadden in seksuele activiteit. Zij sliepen vaak temidden van volwassenen, die zich niet bijzonder veel leken aan te trekken van de aanwezigheid van de kinderen in de slaapruintes. Deed het kind aan masturbatie, dan werd dit (hoewel het voor volwassenen als zonde gold) oogluikend toegestaan.

Pas aan het einde van de vorige eeuw werd de kindertijd gezien als een (psychische) toestand en het opgroeien van baby tot volwassene als een ontwikkelingsproces. Seksualiteit vormde een essentieel element in dit proces van rijping. Kinderen onderscheidden zich in belangrijke mate van volwassenen in iets wat zij niet deelden: de seksualiteit. Zij waren zonder behoefte, zonder kennis en zonder schuld. Vooral deze onschuld diende te worden beschermd en bewaard. De snel daarop volgende medicalisering van de seksualiteit had tot gevolg dat men tot het uiterste ging om datgene, wat niet paste bij het 'onschuldige' kind (lees masturbatie) te ontmoedigen en af te straffen. Niet alleen werd meubilair (schoolbanken) aangepast om masturbatie te voorkomen, ook de dreigende boodschap dat geestes- en lichamelijke ziektes het gevolg waren van masturbatie zal menig kind de stuipen op het lijf hebben gejaagd.

¹ Prof. dr. P.T. Cohen-Kettenis, psycholoog, Afdeling Kinder- en Jeugdpsychiatrie, Academisch Ziekenhuis Utrecht, Heidelberglaan 100, 3584 CX Utrecht.

² Dr. Th.G.M. Sandfort, psycholoog, Homostudies, Universiteit Utrecht, Postbus 80140, 3508TC Utrecht.

^o Dank aan Ernest de Vroome voor zijn assistentie bij de statistische verwerking van de data en aan het tijdschrift 'Ouders van Nu' voor het mogelijk maken van dit onderzoek.
Geaccepteerd voor publicatie 15 november 1995.

Vanuit de media krijgt men soms de indruk dat momenteel heel anders dan 'vroeger' met de seksualiteit van kinderen wordt omgaan. Toch wordt seksualiteit in het dagelijks leven nog steeds op vele manieren aan het oog van kinderen onttrokken. Voorlichting blijkt nog steeds een lastige zaak, vooral als het om andere aspecten van seksualiteit gaat dan voortplanting. Wanneer opvoeders zich afvragen hoe hun kinderen of leerlingen het beste kunnen worden 'voorgelicht' blijkt ineens hoe weinig bekend is over wat zij weten of zouden moeten weten. Hoe zij tegen seksualiteit aankijken en het beleven is voor velen al helemaal een duister gebied.

Deze factoren maken ook het onderzoek er niet eenvoudiger op (Constantine en Martinson, 1981). Waarschijnlijk door de ervaringen met seksueel misbruikte kinderen is, in het afgelopen decennium een toenemende behoefte aan informatie ontstaan over de normale seksuele ontwikkeling. Deze kennis blijkt pover (Perry, 1990). De bronnen (herinneringen van volwassenen, observaties van ouders en leerkrachten en voor zover mogelijk directe observatie en zelfrapportage) geven alle waarschijnlijk maar een klein deel van de werkelijkheid. Bovendien doen veel studies naar seksualiteit in verschillende leeftijdsfasen geen recht aan het kwalitatief andere karakter van seksualiteit bij kinderen. Immers deze wekken al gauw de indruk dat we het over dezelfde verschijnselen hebben bij groepen personen die alleen in leeftijd van elkaar verschillen.

In de afgelopen decennia is wel enig onderzoek naar kinderen gedaan. Het meeste ervan is kwantitatief van aard. Uit dit onderzoek blijkt dat kinderen al op jonge leeftijd 'seksueel actief' zijn, zowel autoerotisch als in het contact met anderen. Baby's ontdekken vaak al voor hun eerste levensjaar hun uitwendige geslachtsorganen. Aanvankelijk raken zij deze per toeval aan of ontdekken zij deze via wrijving. Jongens ontdekken dit deel van hun lichaam vanaf hun 6-7e maand, meisjes vanaf hun 10-11e maand. In toenemende mate krijgt deze aanraking of wrijving een meer doelbewust karakter (Galenson en Roiphe, 1974; Galenson, 1990; Kleeman, 1965, 1966) en gaat later ook gepaard met prettige lichamelijke gevoelens. Meisjes stimuleren hun geslachtsorganen over het algemeen indirecter dan jongens dat doen. Newson en Newson (1963) ondervroegen moeders van baby's en peuters over genitaal spel/masturbatie. Ongeveer een derde van de moeders zei dit gedrag bij hun kinderen te hebben waargenomen. Bij een herhalingsonderzoek van deze groep op 4-jarige leeftijd van de kinderen was dit percentage overigens nog maar 17%. Oudere kinderen doen het kennelijk minder of minder openlijk. In een ander onderzoek werden leerkrachten van kleuters geïnterviewd over het seksuele gedrag van hun leerlingen (Gunderson, Melas en Skar, 1981). Van de leerkrachten zei 85% dat masturbatie voorkwam. Vierentwintig procent van deze 85% gaf aan dat dit vaak gebeurde. Elias en Gebhard (1969) publiceerden eerder verzameld materiaal waarin 432 kinderen van 4-14 jaar zelf over hun seksualiteit werden geïnterviewd. De helft van de ondervraagde jongens en een derde van de meisjes zei al voor de puberteit te hebben gemasturbeerd. Deze percentages komen overeen met gegevens uit een Amerikaans onderzoek onder 1462 ouders (Gagnon, 1985). Uit ditzelfde onderzoek bleek verder dat 80% van de vaders en 90% van de moeders ervan uitgingen dat kinderen al voor de puberteit masturberen. 60% had hiertegen geen bezwaren. Oudere retrospectieve onderzoeken bij volwassenen komen overigens tot lagere percentages (Giese en Schmidt, 1968; Kinsey, Pomeroy & Martin, 1948; Kinsey, Pomeroy, Martin en Gebhard, 1953).

Een niet onaanzienlijk deel van baby's, peuters en kleuters blijkt dus genitaal actief te zijn. Aanvankelijk lijkt dit een explorerende functie te hebben, maar bij het ouder worden gaat lust (of het verdrijven van onlust) ook een rol spelen. Soms leidt genitale stimulatie tot orgasmen,

al staat het bereiken van een orgasme als reden om te masturberen bij kinderen waarschijnlijk niet voorop (Bakwin, 1973). Orgasmen komen bij zeer jonge kinderen (<1 jaar) wel voor, maar zijn zeldzaam. Langfeldt concludeert, op grond van interviews met kinderen dat 10% van de kinderen tussen de 4 en 10 jaar in staat is te masturberen tot orgasme. In het grote onderzoek van Kinsey, Pomeroy, Martin en Gebhard (1953) blijkt dat 14 % van de onderzochte vrouwen zich herinnert een orgasme te hebben ervaren rond het 13e jaar. Hoe jonger de leeftijd hoe lager dit percentage is. Kinsey, Pomeroy en Martin (1948) hebben in het onderzoek bij mannen niet systematisch naar prepuberale orgasmen gevraagd.

Kinderen brengen een groot deel van hun tijd door met andere kinderen en ontdekken juist in het spel met hen de sociale kanten van de seksualiteit. Doktertje- of vadttertje- en moedertje spelen zijn manieren waarop zij de nieuwsgierigheid naar elkaars lichaam kunnen bevredigen en eerste ervaringen opdoen met lustbeleving in gezelschap. Goldman en Goldman (1988) interviewden 1000 Australische studenten over hun seksuele ervaringen als kind. Meer dan 82% zei enige ervaring met anderen te hebben en meer dan 60% van deze groep had ervaringen met andere kinderen. Bij 13% van de studenten was er sprake van seksuele contacten met een broertje of zusje. 90% van de ervaringen met andere kinderen vonden plaats tussen het 6e en 12e jaar, de zg. latentietijd, een periode waarin volgens sommige theoretici seksualiteit geen rol van betekenis speelt in het leven van een kind. Uit Elias en Gebhard's onderzoek (1969) bleek dat het meestal gaat om ontbloting en betasting van elkaar geslachtsorganen. Ruim de helft van de jongens en 17% van de meisjes had daarnaast ook genitaal contact (meestal door op elkaar te liggen) met het andere geslacht. In het Australische onderzoek van Goldman en Goldman (1988) zei 18% een 'bijna-coïtus' (dwz tegen elkaar wrijven of wederzijdse masturbatie) te hebben meegemaakt. In 2% van de gevallen was er sprake van een (echte poging tot) coïtus. Dit gebeurde steeds in de leeftijdsgroep van 10-12 jaar. Oraal (16%) en anaal (17%) contact kwam voor tussen jongens, maar nauwelijks tussen meisjes. Wel werden in contacten tussen meisjes voorwerpen in de vagina gebracht (18%). De contacten hadden een meer 'volwassen' karakter, naarmate een van de betrokkenen ouder was. In een onderzoek van Friedrich, Grambsch, Broughton, Kuiper en Beilke (1991) bleek dat ouders van kinderen onder de twaalf jaar uiteenlopende seksuele gedragingen bij hun kinderen waarnemen, zowel met als zonder een ander. Ook in dit onderzoek bleek dat meer 'volwassen' gedrag (tongzoenen, oraal-genitaal contact, kreunen) weinig bij jonge kinderen voorkomt.

Dat seksualiteit in de latentiefase verre van latent is concluderen Janus en Bess (1976) op grond van een studie onder 3000 Amerikaanse kinderen van 5-12 jaar, waarin opstellen en tekeningen werden geanalyseerd op seksuele thema's en de kinderen werden geïnterviewd over seksuele onderwerpen. Hun conclusie wordt ondersteund door studies van Broderick (1966, 1969), waaruit blijkt dat vooral na het 10e jaar een grote interesse ontstaat voor het andere geslacht, die gepaard gaat met verliefd zijn, kussen en verkering. Helaas is naar deze belevingsaspecten van seksualiteit zo mogelijk nog minder systematisch onderzoek gedaan dan naar de gedragsmatige.

Uit het hierboven gegeven overzicht blijkt wel dat de meeste gedrags-gegevens afkomstig zijn uit Angelsaksische landen. Bovendien zijn nogal wat studies van oudere datum. Seksualiteit is zeer verweven is met maatschappelijke veranderingen. Daarom is te verwachten dat seksuele gedragingen tussen culturen en tussen periodes binnen een cultuur zullen variëren (Frayser, 1995). Omdat in Nederland nog vrijwel geen kwantitatief onderzoek is gedaan naar seksueel gedrag van jonge kinderen (Sandfort, 1984) werd de volgende studie verricht.

Methode

Procedure. De gegevens voor dit onderzoek zijn verzameld via een schriftelijke vragenlijst, welke in het redactionele deel van het tijdschrift "Ouders van Nu" was opgenomen (september 1990).

Instrument. Door ons werd een vragenlijst waarin verschillende onderwerpen aan bod kwamen opgesteld. De lijst bevatte vragen over de achtergronden en attitudes van de ouder, vragen over kenmerken en gedrag van het oudste kind in het gezin en vragen over de omgang van de ouders met dit kind.

De achtergrondgegevens betroffen leeftijd en geslacht van de respondent en van het kind, gezinsgrootte, opleiding, woonplaats (België of Nederland), aard van de relatie met het kind.

Seksuele permissiviteit van de ouder werd gemeten met 4 items afkomstig van een door Van Zessen en Sandfort (1991) ontwikkelde schaal ("zelfbevrediging kan ook in een relatie een normale zaak zijn", "jonge mensen die elkaar nog maar pas kennen, behoren niet met elkaar naar bed te gaan", "men moet elkaar in een vaste relatie vrijlaten om seksueel contact met een derde te hebben" en "homoseksualiteit (seksueel contact tussen mensen van hetzelfde geslacht) vind ik een normale vorm van seksuele omgang"). Op een schaal van 1 tot 5 kon men aangegeven in welke mate men het met deze opvattingen eens of oneens was. Gezamenlijk vormen de antwoorden een matig betrouwbare schaal (Cronbach's $\alpha = .59$); een hogere score op de schaal betekent dat de houding ten aanzien van seksualiteit permissiever is.

De aard van de lichamelijke omgang met het kind is gemeten door met betrekking tot vier gedragingen te vragen hoe vaak zij voorkomen ("u knuffelt en streelt het kind", "uw kind ziet u bloot", "u gaat samen met uw kind in bad of onder de douche" en "u liefkoost uw partner waar uw kind bij is"). Deze items vormen een matige betrouwbare schaal (Cronbach's $\alpha = .67$) waarbij een hoge score op een affectieve, open omgang duidt.

Vragen over de kennis van het kind op het gebied van seksualiteit en de behoefte van het kind aan lichamenlijk contact zijn specifiek voor dit onderzoek opgesteld. De kennisvragen zijn op item niveau geanalyseerd; de vier items van de behoefte schaal hebben een Cronbach's α van .74. Voor de verschillende seksuele gedragingen van kinderen en voor genderrolgedrag is uitgegaan van een lijst, ontwikkeld door Friedrich e.a. (1991). Aangezien hij als doel had een instrument te ontwikkelen dat differentieert tussen wel- en niet misbruikte kinderen heeft hij een aantal, ons inziens relevante, gedragingen niet in zijn uiteindelijke lijst opgenomen. De lijst werd daarom door ons aangevuld met de volgende items: "stelt vragen over seksualiteit", maakt tekeningen van geslachtsdelen en borsten", en "speelt doktertje". Gedragingen die niet direct tot seksueel gedrag konden worden gerekend (genderrolgedrag) werden apart geanalyseerd. Cronbach's α van de seksuele gedragschaal is .78 en van de genderrolschaal .69.

Analyses. Bij de analyses is eerst via t-toetsen en Chi-kwadraat toetsen nagegaan in hoeverre de respondenten qua achtergrond systematisch van elkaar verschillen. Vervolgens is bekeken of er samenhangen bestaan tussen de achtergronden van de respondent en het geslacht en de leeftijd van het kind waarover zij rapporteren.

Verder is met behulp van Chi-kwadraat toetsen en variantie analyses onderzocht in hoeverre observaties van moeders verschillen in relatie tot het geslacht en de leeftijd van hun oudste kind. Tenzij anders vermeld gaat het steeds om bivariate verbanden. Hoewel in de tabellen de kinderen in drie leeftijdsgroepen zijn ingedeeld, is voor het vaststellen van verban-

den steeds uitgegaan van de exacte leeftijd (in jaren). Wanneer in de analyses het opleidingsniveau aan de orde was is steeds uitgegaan hoogste opleidingsniveau binnen het gezin. Dit kan dus van vader of moeder zijn. Tenzij anders vermeld is in de tekst $p < .01$ als significantieniveau aangehouden.

Resultaten

Kenmerken van de moeders

In dit onderzoek wordt over meningen en observaties gerapporteerd van 648 vrouwen. Mannen en personen die uitsluitend in een verzorgende relatie tot het kind staan (in totaal 16 personen), zijn omdat zij naar verwachting het kind anders observeren buiten het onderzoek gehouden. Pleeg- en adoptief ouders ($n=9$) zijn wel tot de onderzoeksgroep gerekend. Gezien de rol die zij ten opzichte van het kind vervullen worden de vrouwen hier aangeduid met "moeders". De leeftijd van de vrouwen die de enquête hebben ingevuld loopt uiteen van 18 tot 45 jaar en is gemiddeld 30 jaar. Van de vrouwen hebben 93% de Nederlandse en 7% de Belgische nationaliteit.

De respondenten uit ons onderzoek waren relatief hoog opgeleid: 43% had voortgezet algemeen of hoger beroepsonderwijs genoten. Ongeveer gelijke percentages hadden het middelbaar algemeen of middelbaar beroepsonderwijs (28%) of wetenschappelijk onderwijs (22%) gevolgd en een klein percentage moeders had lager algemeen of lager beroepsonderwijs (8%) gevolgd. Het aantal kinderen in de huishoudingen van de respondenten loopt uiteen van 1 tot 10. De gezinnen hadden gemiddeld 2 kinderen.

Naarmate de vrouwen ouder zijn hebben zij respectievelijk een relatief hogere opleiding ($r=.24$), en grotere gezinnen ($r=.26$). Naarmate het aantal kinderen in de huishouding groter is, is er minder lichamelijke omgang tussen moeder en kind ($r=-.19$). Moeders die permissieve opvattingen hebben over seksualiteit zijn vaak ouder ($r=.18$), hebben in hun huishouding vaak minder kinderen ($r=-.10$) en hebben een hogere opleiding genoten ($r=.19$). Verder zijn moeders uit Nederland permissiever dan moeders uit België (2,82 versus 4,51, $t=3,01$). Moeders die meer permissieve opvattingen hebben over seksualiteit rapporteren ook een meer open lichamelijke omgang met hun kinderen ($r=.26$). Opgemerkt dient te worden dat de meeste van deze verbanden, hoewel significant relatief zwak zijn.

Het aantal jongens en meisjes voor wie de lijst is ingevuld is respectievelijk 351 (52%) en 319 (48%). De leeftijd van de kinderen loopt uiteen van 0 tot en met 11 jaar; de gemiddelde leeftijd is bijna 4 jaar. Negen procent van de kinderen is nog geen 2 jaar; de meerderheid, 71%, is 2 tot en met 5 jaar en de overigen, 19% zijn 6 jaar of ouder. De jongens en de meisjes over wie gerapporteerd wordt verschillen niet in leeftijd van elkaar.

Vrouwen die in de vragenlijst over hun dochter hebben gerapporteerd verschillen in achtergrondvariabelen niet van vrouwen die de lijst hebben ingevuld voor hun zoon. Wel zijn er verschillen tussen vrouwen in samenhang met de leeftijd van het kind waarover men rapporteert. Naarmate de vrouwen ouder zijn is ook het kind waar zij over rapporteren ouder ($r=.37$). Verder is naarmate het kind waarover gerapporteerd wordt ouder is, ook het gezin waar het uitkomt groter ($r=.50$). Naarmate de kinderen waarover gerapporteerd wordt ouder zijn melden de moeders dat er minder lichamenlijk contact plaatsvindt ($r=-.21$).

De kenmerken van de kinderen

Kennis. De kinderen beschikken volgens hun moeders, afhankelijk van de leeftijd, over een verschillende mate van kennis op het gebied van seksualiteit (tabel 1). Naarmate kinderen ouder zijn rapporteren de moeders vaker dat zij van de verschillende genoemde aspecten op de hoogte zijn. Een enkele moeder van een nog geen jaar oud kind meende dat het al op de hoogte was van de rol van de vader bij de voortplanting; dit moet naar ons idee als een vergissing bij het invullen van de lijst worden gezien worden. Slechts bij het eerste kennis-item doet zich ook een sekseverschil voor: jongens zijn minder vaak dan meisjes op de hoogte van lichamelijke verschillen tussen jongens en meisjes. De tabel illustreert verder dat er een volgorde is waarin kinderen kennis op het gebied van seksualiteit verwerven: naarmate het om meer complexe kennis gaat zijn minder kinderen hier volgens de moeders bekend mee.

Tabel 1. Ingeschatte kennis van kinderen betreffende seksualiteit¹

	Totaal	Jongens	Meisjes	Correlatie met leeftijd
Mijn kind ...				
kent lichamelijk verschil tussen jongens en meisjes	63% ²	58%	68%	.52 ³
weet hoe baby's geboren worden	29%	27%	31%	.54 ³
kent rol van de vader bij voortplanting	9%	9%	8%	.49 ³

¹ Weergegeven is het percentage respondenten dat denkt dat het kind geheel van desbetreffend aspect op de hoogte is.

² Significant geslachtsverschil, $p < .03$.

³ $p < .000$

Genderrolgedrag. Gedrag dat afwijkt van genderrolstereotypen wordt door enkele moeders gerapporteerd (tabel 2). Verschillen tussen jongens en meisjes doen zich voor in de te verwachten richting: jongens spelen vaker met jongensspeelgoed dan meisjes en andersom; naar verhouding spelen echter opvallend meer meisjes ook met jongensspeelgoed dan dat er jongens met meisjesspeelgoed spelen. De voorkeur voor sekse-stereotiep speelgoed, maar ook voor het doen alsof je van het andere geslacht bent of het zeggen dat je dat zou willen zijn staat los van de leeftijd van het kind, ongeacht de sekse. Moeders verschillen niet van elkaar in leeftijd en opleiding met betrekking tot de mate waarin zij bij hun kind (a-) typisch genderrolgedrag observeren.

Tabel 2. Gepercipieerd afwijkend genderrolgedrag¹

	Totaal	Jongens	Meisjes	Correlatie met leeftijd
Mijn kind...				
doet bij het spelen alsof het van het andere geslacht is	20%	19%	21%	.05
speelt met 'typisch' meisjesspeelgoed	75% ²	60%	92%	.01
speelt met 'typisch' jongensspeelgoed	92% ²	97%	88%	.01
zegt van het andere geslacht te willen zijn	10%	10%	10%	.02

¹ Weergegeven is het percentage dat rapporteert dat gedrag "een enkele keer" tot en met "vaak" voorkomt.

² Significant geslachtsverschil, $p < .000$.

Behoefte aan lichamelijk contact. De kinderen verschillen volgens de moeders in de mate waarin zij behoefte hebben aan lichamelijk contact (tabel 3). In lijn met wat men zou verwachten, is de gepercipieerde behoefte aan lichamelijk contact naarmate kinderen ouder zijn kleiner ($F(11,1)=10.20$). Het verband met leeftijd blijkt echter curvilineair: de gepercipieerde behoefte aan lichamelijk contact neemt toe tot 3-jarige leeftijd, om vervolgens bij oudere kinderen weer kleiner te worden ($F(11,1)=4.51$, $p<.03$). Dit effect geldt zowel voor jongens als voor meisjes. Het verband met leeftijd wordt met name door de eerste twee items veroorzaakt. Echte afwijzing van lichamelijk contact komt bijzonder weinig voor en verklaart wellicht de afwezigheid van het verband met leeftijd.

Tabel 3. Gepercipieerde behoefte van het kind aan lichamelijk contact¹

	Totaal	Jongens	Meisjes	Correlatie met leeftijd
Mijn kind...				
heeft behoefte aan lichamelijk contact	58%	58%	58%	-.14 ³
knuffelt graag	59%	58%	60%	-.15 ³
zit graag op schoot	44% ²	37%	52%	-.09
wijst lichamelijk contact af ⁴	2%	2%	2%	.01

¹ Weergegeven is percentage dat vindt dat uitspraak "zeer" van toepassing is versus "niet" of een "beetje".

² Geslachtsverschil: Chi-kwadraat=15.60, $p<.000$.

³ $p<.002$.

⁴ Voor opname in schaal gespiegeld.

Meisjes blijken vaker graag op schoot te zitten dan jongens, ten aanzien van de andere gedragingen is er geen verschil; wat de totale schaal betreft is er evenmin een geslachtsverschil gevonden.

Er bestaan verschillen tussen vrouwen in gerapporteerde behoefte van het kind aan lichamelijk contact. Vrouwen met een hogere opleidingsachtergrond geven aan dat de behoefte van hun kind groter is ($r=.17$), terwijl vrouwen waar meer kinderen in de huishouding zijn melden dat hun kind minder behoefte heeft aan lichamelijk contact ($r=-.12$). Het effect verdwijnt wanneer voor leeftijd wordt gecontroleerd en lijkt te worden veroorzaakt door het feit dat kinderen in grotere gezinnen gemiddeld ouder zijn. Moeders die een grotere behoefte bij hun kind waarnemen blijken permissievere opvattingen over seksualiteit ($r=.11$) en een meer open lichamelijke omgang met hun kind te hebben ($r=.27$).

Seksueel gedrag. Er is een grote spreiding in de mate waarin verschillende seksuele gedragingen door de moeders geobserveerd worden (tabel 4). Het aanraken van de eigen geslachtsdelen wordt door vrijwel elke moeder bij haar kind geobserveerd. Andere gedragingen, zoals bijvoorbeeld het aanraken van de borsten van de moeder of andere vrouwen of doktertje spelen, komen regelmatig voor, terwijl het met poppen seksuele handelingen nadoen of het inbrengen van voorwerpen in de vagina of anus zelden wordt geobserveerd.

Tabel 4. Geobserveerde seksuele gedragingen van kinderen¹

Totaal	Jongens	Meisjes	Correlatie met leeftijd ²	
Mijn kind...				
raakt eigen geslachtsdelen aan	97% ³	98%	96%	-.06
raakt borsten van moeder of andere vrouwen aan	77%	74%	79%	-.16 ⁴
is zeer geïnteresseerd in mensen van het andere geslacht	65%	65%	66%	.12 ⁴
speelt doktertje	60% ³	55%	65%	.21 ⁴
stelt vragen over seksualiteit	53%	51%	56%	.54 ⁴
'masturbeert' met de hand (probeert gevoelens op te wekken door aan geslachtsdelen te zitten)	50% ³	59%	39%	.09
wil anderen zien als ze bloot zijn of zich uitkleden	43%	43%	44%	.00
raakt geslachtsdelen van andere kinderen of volwassenen aan	33%	30%	36%	-.10
probeert anderen uit te kleden (bijv. openen bloes, broek)	25%	22%	28%	-.12 ⁴
toont geslachtsdelen aan volwassenen	21%	25%	27%	.03
laat eigen geslachtsdelen aan kinderen zien	21%	24%	28%	.10
'masturbeert' met een voorwerp (bijv. door knuffel tussen de benen op en neer te wrijven)	16% ³	12%	20%	-.06
ziet graag foto's van (half)blote mensen	16%	18%	13%	.29 ⁴
steekt tong uit de mond bij het kussen	15%	15%	14%	-.03
knuffelt anderen die hij/zij niet goed kent ⁵	15%	17%	13%	-.11 ⁴
maakt tekeningen van geslachtsdelen en borsten	13%	11%	16%	.34 ⁴
gebruikt woorden die seksuele handelingen aanduiden	11%	11%	11%	.40 ⁴
wrijft lichaam tegen mensen of meubels	10%	11%	10%	-.06
praat flirtend	10%	8%	12%	.05
praat over seksuele handelingen	8%	9%	8%	.35 ⁴
stopt voorwerpen in vagina/anus ⁵	4% ³	1%	7%	-.03
maakt seksuele geluiden ⁵	3%	3%	4%	-.01
vraagt anderen seksuele handelingen met hem/haar te doen ⁵	3%	3%	3%	.03
doet met poppen of knuffels seksuele handelingen na	2% ³	1%	4%	-.01
vraagt seksueel getinte tv-programma's of films te mogen zien ⁵	1%	1%	2%	.28 ⁴

¹ Weergegeven is percentage dat rapporteert dat gedrag "een enkele keer" tot en met "vaak" voorkomt.

² De correlaties zijn berekend op basis van de ruwe scores (1= nooit tot 4= vaak).

³ Significant geslachtsverschil, $p < .008$.

⁴ $p < .004$

⁵ Item niet opgenomen in de schaal "Geobserveerd seksueel gedrag"

Van een aantal gedragingen mag men op ontwikkelingspsychologische gronden verwachten dat ze vooral bij oudere kinderen geobserveerd worden: vragen stellen over seksualiteit, tekeningen maken van geslachtsdelen, en vragen om seksueel getinte t.v.-programma's te mogen zien. De gevonden correlaties met leeftijd blijken juist bij deze vragen het hoogst. Er is ook een aantal gedragingen dat bij oudere kinderen minder vaak wordt geobserveerd: het aanraken van borsten van de moeder of andere vrouwen, anderen proberen uit te kleden, en mensen knuffelen die men niet zo goed kent. De correlaties met leeftijd zijn bij deze vragen weliswaar significant, maar veel lager dan de eerder genoemde.

Slechts enkele gedragingen worden significant vaker bij jongens of bij meisjes gerapporteerd (bijv. doktertje spelen bij meisjes en met de hand masturberen bij jongens). Het feit dat, ondanks verschillen in samenhang met leeftijd en geslacht de verschillende items één schaal vormen impliceert dat kinderen, zowel los van geslacht als van leeftijd, van elkaar verschillen in de mate waarin ze seksueel gedrag vertonen. Het vertonen van seksueel gedrag, althans volgens rapportage van de moeder, kan dus worden opgevat als een kenmerk van individuele kinderen.

Er blijken maar weinig verschillen te zijn tussen moeders in de mate waarin zij bij hun kind seksuele gedragingen observeren. De verbanden die zich voordoen hebben te maken met de aard van de lichamelijke omgang en met de opvattingen van de moeders over seksualiteit. Moeders die een meer open lichamelijke omgang met het kind hebben en moeders die meer positieve opvattingen hebben over seksualiteit zeggen ook meer seksueel gedrag te observeren (respectievelijk $r=.12$ en $r=.18$).

Relaties tussen gedragscategorieën. Tussen de geobserveerde gedragscategorieën doen zich verschillende verbanden voor. Naarmate men denkt dat het kind meer kennis heeft op het gebied van seksualiteit, wordt ook meer seksueel gedrag gerapporteerd (correlaties variërend van .09 tot .17, $p<.02$). Ook wordt meer seksueel gedrag geobserveerd bij kinderen waarvan men denkt dat ze een grotere behoefte hebben aan lichamelijk contact ($r=.13$). Verder gaat het voorkomen van a-typisch genderrolgedrag samen met een grotere algemene tendens om seksueel gedrag te vertonen ($r=.17$). Ten slotte is er een opvallend verschil met betrekking tot een van de kennis-items: kinderen van wie meer a-typisch genderrol gedrag gerapporteerd wordt, blijken relatief vaker op de hoogte te zijn van het lichamelijk verschil tussen jongens en meisjes ($r=.14$).

Discussie

Naarmate kinderen ouder worden blijken zij, zoals te verwachten is meer te weten over aspecten van seksualiteit. Het lichamelijke sekseverschil wordt het merendeel duidelijk rond het vijfde jaar. Dit komt overeen met ander onderzoek waarin werd gevonden dat kinderen rond deze leeftijd gaan begrijpen dat sekseverschillen gebaseerd zijn op genitale verschillen (gender constantie), (Maccoby, 1990; Martin, 1993). Van meer complexe aspecten van seksualiteit (voortplanting) is het 'geboren worden van baby's' aan meer kinderen bekend dan 'de rol van vaders bij de voortplanting'. Aangezien de kinderen, waarover gerapporteerd wordt, de oudsten in het gezin zijn wekt hun kennis over baby's geen verbazing. De meesten hebben immers een jonger broertje of zusje.

In ons onderzoek vinden wij dat het geobserveerde genderrolgedrag in overeenstemming is met wat men zou verwachten: meisjes spelen meer met meisjesspeelgoed, jongens spelen meer met jongensspeelgoed, al is meisjesspeelgoed bij jongens duidelijk minder favoriet dan jongensspeelgoed bij meisjes. Meer extreem cross-genderrolgedrag (doen alsof je van het andere geslacht bent of zeggen dat je het zou willen zijn) komt veel minder vaak voor (ongeveer 20% respectievelijk 10%), maar vaak genoeg om niet meteen gealarmeerd te raken als een jong kind dergelijk gedrag en uitingen ten toon spreidt.

Uit onze gegevens komt verder naar voren dat kinderen al op jonge leeftijd gedrag vertonen, dat vanuit het perspectief van volwassenen 'seksueel' genoemd kan worden. Tussen kinderen lijken daarin consistente verschillen te bestaan: het is niet zo dat het ene kind meer

van knuffelen houdt maar niet van masturberen, terwijl het andere kind het omgekeerde patroon laat zien. De interne consistentie van de seksuele gedragsschaal suggereert dat een hogere frequentie op gedrag X samengaat met hogere frequenties op gedrag Y en Z: sommige kinderen vertonen gewoon meer 'seksueel' gedrag dan anderen. Bij deze interpretatie is enige voorzichtigheid geboden. Immers wij baseren onze conclusies op observaties van ouders. Het is denkbaar dat ouders verschillen in de mate waarin zij seksueel gedrag van hun kinderen waarnemen. Het gegeven dat ook onder volwassenen individuele verschillen bestaan in de mate waarin men met seksualiteit bezig is doet daarentegen vermoeden dat de gevonden samenhang tussen verschillende seksuele gedragingen binnen het kind niet uitsluitend door systematische verschillen in perceptie kunnen worden verklaard.

Gelet op de frequenties per soort gedrag valt op dat vele en uiteenlopende gedragingen worden gesignaleerd. Een jong kind is uit op exploratie en slaat daarbij kennelijk weinig over. Wel blijkt dat de meest 'volwassen' vormen van seksueel gedrag (bijv. anderen vragen om seksuele handelingen; seksuele geluiden maken) relatief weinig worden vertoond.

Uit een vergelijking van onze gegevens met die van Friedrich's Amerikaanse kinderen (1991) blijkt dat de gevonden patronen grotendeels overeenkomen. In het algemeen worden hetzelfde soort gedrag in hoge of lagere frequenties aangetroffen. Uit zijn onderzoek wordt bovendien duidelijk dat bij het ouder worden veel minder seksueel gedrag gerapporteerd wordt: tussen het 6e en 12e jaar worden kinderen kennelijk gevoeliger voor wat er wel en niet sociaal geaccepteerd gedrag is. Wel zijn er nogal grote verschillen in de frequenties van het gedrag tussen de Amerikaanse kinderen en onze groep. De moeders van de Nederlandse kinderen rapporteren in het algemeen meer seksueel gedrag dan de Amerikaanse moeders. Dit zou kunnen worden verklaard vanuit het verschil in werving (oproep in een tijdschrift versus vragen om deelname aan ouders in algemeen kinderziekenhuis). Echter in een andere Nederlandse studie waarin de wijze van werving meer geleek op de Amerikaanse werden dezelfde verschillen tussen Nederlandse en Amerikaanse gegevens gevonden (Oostveen, Meulmeester en Cohen-Kettenis, 1994). Een andere mogelijkheid is dat de verschillen in gerapporteerd seksueel gedrag tussen het Amerikaanse en Nederlandse onderzoek worden veroorzaakt door verschillen in socio-economische achtergrond. Hoewel deze variabele in beide onderzoeken niet op exact dezelfde wijze is gemeten lijkt het er namelijk op alsof relatief hoog opgeleide respondenten in Friedrichs onderzoeksgroep minder oververtegenwoordigd waren dan in het Nederlandse onderzoek. De afwezigheid van een relatie tussen opleiding en score op de seksuele gedragsschaal in het onderhavige onderzoek en dat van Oostveen et al. maakt deze verklaring echter minder aannemelijk.

Het Amerikaanse onderzoek is verricht met de bedoeling indicatoren te vinden voor seksueel misbruik. In ons onderzoek was dat niet het geval. Slechts een enkel kind had volgens de ouders ervaringen op dit gebied. De vraag of ook wij een ander antwoordpatroon zouden hebben gevonden wanneer wij onze gegevens naast die van een groep seksueel misbruikte kinderen zouden hebben gelegd is dus niet te beantwoorden. Wellicht kan dergelijk onderzoek in de toekomst wel worden uitgevoerd.

Ons onderzoek geeft evenmin weer hoe de gedragingen die door moeders worden waargenomen door de kinderen zelf worden beleefd. Er is geen direct contact met de kinderen geweest. Dergelijk onderzoek is wel een belangrijke aanvulling op onze gegevens. Immers zouden wij daarover niet meer te weten komen dan blijven wij, met de getallen in de hand, speculeren over de betekenis ervan. En dat zou ons begrip van het zich seksueel ontwikkelende kind niet erg ten goede komen.

Summary

Sexual behavior of children: a quantitative investigation among mothers

Data on children's sexual behavior were collected by means of a questionnaire. This questionnaire was placed in the family magazine 'Ouders van Nu'. 648 mothers reported on their oldest child's sexual behavior, varying in age between 0-12 years.

Sexual behavior appeared to be a good measurable construct. There are individual differences in the amount of sexual behavior shown by the children. Moreover, not all behaviors are reported equally frequent. 'Adult-like' sexual behavior is rare, but not completely non-existent in this age-group. Furthermore, low, but significant relationships were found between characteristics of the mothers and the observed sexual behavior of the children: mothers having a relatively open physical contact with their children and mothers having relatively positive sexual attitudes report more sexual behavior.

Literatuur

- Bakwin, H. (1973). Erotic feelings in infants and young children. *American Journal of Diseases of Children*, 126: 52-54.
- Broderick, C.B. (1966). Sexual behavior among pre-adolescents. *Journal of Social Issues*, 22: 6-21.
- Broderick, C.B. (1969). Normal sociosexual development. In C.B. Broderick en J. Bernard (red.) *The individual, sex and society*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Constantine, L.L. en F.M. Martinson (1981). *Children and sex: New findings, new perspectives*. Little, Brown, Boston.
- Elias, J. en P.H. Gebhard (1969). Sexuality and sexual learning in childhood. (Phi Delta Kappa, vol L.M.7: 405-406) Herdrukt in R. Rogers (red.) (1974) *Sexual Education - rationale and reaction*. Cambridge University Press, London.
- Frayser, S.G. (1995). Defining normal childhood sexuality: An anthropological approach. *Annual Review of Sex Research*, 5: 173-217.
- Friedrich, W.N., P. Grambsch, D. Broughton, B.S. Kuiper en R.L. Beilke (1991). Normative sexual behavior in children. *Pediatrics*, 88: 456-464.
- Gagnon J.H. (1985). Attitudes and responses of parents to pre-adolescent masturbation. *Archives of Sexual Behavior*, 14: 451-466.
- Galenson, E. (1990). Observation of early infantile sexual and erotic development. In M.E. Perry (Ed.) *Handbook of Sexology, vol. 7: Childhood and Adolescent Sexology*. Elsevier, Amsterdam.
- Galenson, E. en H. Roiphe (1974). The emergency of genital awareness during the second year of life. In R.C. Friedman, R.M. Richard en R.L. van Wiele (red.) *Sex differences in behavior*. Wiley, New York.
- Giese, H. en G. Schmidt (1968). *Studenten-Sexualität. Verhalten und Einstellung*. Rowohlt, Reinbeck.
- Goldman, R. en J. Goldman (1988). *Show me yours; what children think about sex*. Penguin Books, London.
- Gundersen, B.H., P.S. Melas en J.E. Skar (1981). Sexual behavior of preschool children. In L.L. Constantine en F.M. Martinson (red.), *Children and sex: new findings, new perspectives*. Little, Brown and Company, Boston.
- Jackson, S. (1990). Demons and innocents: Western ideas on children's sexuality in historical perspective. In: M. Perry (red), *Childhood and Adolescent Sexology*. Elsevier, Amsterdam.
- Janus, S.S. en B.E. Bess (1976) Latency: fact or fiction. *American Journal of Psychoanalysis*, 36: 339-346.
- Kinsey, A.C., W.B. Pomeroy en C.E. Martin (1948). *Sexual behavior in the human male*. W.B. Saunders, Philadelphia.
- Kinsey, A.C., W.B. Pomeroy, C.E. Martin en P.H. Gebhard (1953). *Sexual behavior in the human female*. W.B. Saunders, Philadelphia.
- Kleeman, J.A. (1965). A boy discovers his penis. *Psychoanalytic Study of the Child*, 20: 239-266.
- Kleeman, J.A. (1966). Genital discovery during a boy's second year: a follow-up. *Psychoanalytic Study of the Child*, 21: 358-392.
- Maccoby, E.E. (1990) The role of gender identity and gender constancy in sex-differentiated development. *New directions for child development*, 47: 5-20.
- Martin, C.L. (1993) New directions for investigating children's gender knowledge. *Developmental Review*, 13: 184-204.
- Newson, J. en E. Newson (1963). *Patterns of infant care in an urban community*. Allen en Unwin, London.
- Oostveen, J.M.E., Meulmeester, J.F. en Cohen-Kettenis, P.T. (1994). Seksueel gedrag van kleuters. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 138: 2200-2204.

- Perry, M.E. (1990). *Handbook of Sexology, vol. 7: Childhood and Adolescent Sexology*. Elsevier, Amsterdam.
- Sandfort, Th.G.M. (1984). Seksualiteit van kinderen en jeugdigen, wat weten we ervan? *Jeugd en Samenleving*, 14: 670-689.
- Van Zessen, G. en Th.G.M. Sandfort (1991). *Seksualiteit in Nederland. Seksueel gedrag, risico en preventie van AIDS*. Swets en Zeitlinger, Amsterdam.